

השיעור השבועי

גליון מספר 375

הרב המקדים: הג"ד עידו שחר שליט"א
חבר בית הדין הגדול

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית"כ היזדים ומשודר דרך הליון והרדיו ובקוויים רבים מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל

ר"ת	יציאה	כניסה	ירושלים
17:59	17:27	16:35	חל אביב
17:55	17:23	16:32	חיפה
17:54	17:23	16:31	באר שבע
17:59	17:27	16:35	

ויחי | י"ד טבת תשפ"ג

כותב ועורך השיעור:

הרב דכיר פריץ שליט"א

להפצת עלונים באזור מגוריך
התקשר: 0506-730-831

הלכות ברכות - ז

ברכת מעין שלש מהתורה או מדרבנן, ושבע נפקא מינה. אם להקדים מצוה דאורייתא למצוה דרבנן. להקדים מעין שלש לאשר יצר. להקדים אשר יצר לנפשות. אין דרך התורה לעשות הפגנות. ישיבה בברכת המזון, ובמעין שלש. המסופק בברכת המזון אם חוזר על ברכה רביעית. הפסק בקריאת שמע וברכותיה

אחרי רבים להטות

ג. על כל פנים יש לנו מחלוקת הפוסקים מערכה לקראת מערכה, האם ברכת מעין שלש מהתורה או מדרבנן, איך נכריע את ההלכה? מי שלא יודע כללי הפסיקה יאמר שהולכים אחר רוב הפוסקים הסוברים שמעין שלש מהתורה. וכפי שכתב מרן בהקדמתו לבית יוסף: וראיתי שאם באנו לומר שנכריע דין בין הפוסקים בטענות וראיות תלמודיות, הנה הראשונים מלאים טענות וראיות לכל אחת מהדעות, ומי זה אשר יערב לבו לגשת להוסיף טענות וראיות, ואיזהו אשר ימלאהו לבו להכניס ראשו בין ההרים הררי אל להכריע ביניהם על פי טענות וראיות, לסתור מה שבידו הם, או להכריע במה שלא הכריעו הם, כי בעוונותינו הרבים קצר מצע שכלינו להבין דבריהם, כל שכן להתחכם עליהם. ולכן הסכמתי בדעתי כי להיות שלשת עמודי ההוראה אשר הבית בית ישראל נשען עליהם בהוראותיהם - כך גלגלו מהשמים, זה לא פרסומת קוקה קולה... - הלא המה הרי"ף - בצפון אפריקה, מרוקו ואלג'יר - והרמב"ם - במזרח התיכון, מצרים ואגפיה - והרא"ש - באירופה - אמרתי אל לבי שבמקום ששנים מהם מסכימים לדעת אחת, נפסוק הלכה כמותם. ומקום שאחד משלשת העמודים הנזכרים לא גילה דעתו בדין ההוא, ושני העמודים הנשארים חולקים בדבר, הנה הרמב"ן והרשב"א והר"ן והמרדכי וסמ"ג ז"ל לפנינו, אל מקום אשר יהיה שמה הרוח רוח אלהין קדישין ללכת נלך, כי אל הדעת אשר יטו רובם כן נפסוק הלכה. עד כאן דברי הבית יוסף. ולפי זה בנידון שלנו שדעת הרא"ש נגד הרמב"ם, והרי"ף לא גילה דעתו, לכאורה יש ללכת אחר רוב הראשונים שברכת מעין שלש מהתורה.

מעין שלש מהתורה או מדרבנן

א. ¹ בשיעורים הקודמים לפני חנוכה דיברנו בהלכות ברכות, והבאנו (גליון השיעור השבועי מס' 370, פרשת יוצא אות ג והלאה) מחלוקת ראשונים אם ברכת מעין שלש מהתורה או מדרבנן, כעשרים ראשונים למדו שהיא מן התורה, והפסוק "ואכלת ושבעת וברכת" חוזר גם על הפסוק שלפני פניו "ארץ חטה ושעורה" וכו', ובראשם כן כתב בשאלתות דרב אחאי גאון² (יתרו שאלתאנג), וכן דעת הרא"ש (פ"ו בדרכות סימן טו) - אחד מעמודי ההוראה, רבינו יונה (ר"פ כיצד מברכין ד"ה קדש הלולים), הרשב"א (ברכות לה. ד"ה הכי, מוד. ד"ה ורבנן), המאירי (ס"פ כיצד מברכין), החינוך (מצוה תל) ועוד. לעומתם דעת כחמשה ראשונים שברכת מעין שלש מדרבנן, והפסוק "ואכלת ושבעת וברכת" חוזר רק על הפסוק שלפניו "ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם", וכן דעת הרמב"ם (הל' ברכות פ"א ה"א ופ"ח ה"ב), הסמ"ג (עשין כו, דקי"ג ע"ג), המרדכי (פרק ג' שאכלו ס"י קפה), הגהות מימוניות (פ"ח מהלכות ברכות אות ז) ותלמידי רבינו יונה (ס"פ כיצד מברכין דל"ב ע"א).

אכילה שיש בה שביעה

ב. החזון איש (ס"י לד ס"ק ה) צידד שלדעת הסוברים שברכת מעין שלש מהתורה, אין צורך שיאכל כדי שביעה, והניח בצריך עיון. אבל נעלם ממנו מה שכתבו הפרי מגדים (מש"ו ס"י רח ס"ק א, ס"י ריג ס"ק ב) והח"י אדם (ח"א כלל נ סעיף ו), וכך משמע מדברי ספר החינוך (מצוה תל), שרק כשאכל כדי שביעה יש אומרים שברכת מעין שלש מהתורה, כי לשיטתם הפסוק "ושבעת" חוזר גם על "ארץ חטה" וכו', אבל אם אכל שיעור כזית - 27 גרם³ - ולא שבע, כולם מודים שברכת מעין שלש מדרבנן.

¹ מדברי הרב עידו שחר שליט"א: זכיתי מעט מן המעט לאחוז בשולי גלימתו של מרן הראשון לציון שליט"א, לראות את ההנהגה המופלאה שלו, שעומד בפרץ גם כנגד אותם רחוקים שרוצים לעקור ולבטל את הכל, וקם ואומר בקול ברור שאלו דעות פסולות שצריך להילחם בהם, בבחינת הנהגת יוסף "בהם עמים ינגח יחדיו אפסי ארץ", "ובית יוסף להבה". וגם כנגד אותם שאומרים: אנהנו אורתודוקסים, יודעים הלכה ואפילו מצטטים, אבל כאן נשנה, כאן נדלג. ומרן שליט"א דואג לשמור על כל תג וכל פסיק ממסורת ישראל, שקיבלנו אותה מגדולי הדורות דור אחר דור, ולמנוע מכל מיני גורמים לקצץ בנטיעות, וזה בבחינת הנהגת יהודה "כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו". יהי רצון שנוזכה שמוורנו ורבנו מרן הראשון לציון שליט"א ימשיך להנהיגנו עד ביאת גואל צדק.

² דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לחבר בית הדין הגדול הרב עידו שחר שליט"א, שהוא כותב פסקים באבן העזר וחושן משפט, בבקאות נפלאה ובדרכו של מרן זצ"ל. יהי רצון שעוד יעלה מעלה מעלה, יפוצו מעינותיו חוצה בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה.

² חיברו רב אחא משבחה. בתוס' (כתובות ב. ד"ה פשיט) רשב"ם פירש שרב אחאי המוזכר בגמרא היה בסוף האמוראים - כנראה אחד הסבוראים - מחבר השאלות, אבל רבינו תם אמר שהוא אחד האמוראים. ובין למר בין למר הוא קדמון (וראה עין יצחק ח"א עמ' תפד).

³ משערים תמיד לפי המשקל, יש כאלה מתעקשים ללכת אחר הנפח ומסתמכים על דברי הרמב"ם בפירוש המשניות (עדות פ"א מ"ב), כאילו מרן זצ"ל לא ידע את זה, אבל רב שרירא גאון (אוצר הגאונים ביצה סימן א) כתב שמשערים לפי המשקל, וכן כתב הרב המגיד (פ"א מהל' עירובין ה"ב) בשם הגאונים, ועוד פוסקים רבים דור אחר דור. אחי בא למרן זצ"ל וביקש ממנו שיכתוב לשער לפי נפח, השיב לו מרן: אני לא עדיף יותר מרבותי, חכם עזרא עטיה, חכם יעקב עדס, חכם אפרים הכהן, כולם שיערו במשקל. תראו בספר פתח הדביר (סימן קצ) כמה האריך בנושא הזה. וגם בספר עין יצחק ח"ב (עמ' תרב והלאה) ובשלחן המערכת ח"א (עמ' ערה והלאה) הבאנו בזה אריכות רבה מאד. יש כאלה שתמיד נתפסים לחולקים ומפתחים ומרחיבים דבריהם, אבל זו לא דרכה של תורה, צריך לראות מה עשו כל גדולי הדורות, כמו שאמר מרן זצ"ל, ולא לשגע את האנשים, אלא לשער לפי משקל.

מרחן השיש למיעוט

ד. אולם בדין ברכת מעין שלש מרחן השלחן ערוך פסק כדעת מיעוט הראשונים שהיא מדרבנן, שכן כתב (בסימן קפד סעיף ד) כדברי הרמב"ם בזו הלשון: אכל ואינו יודע אם בירך ברכת המזון אם לאו, צריך לברך מספק, מפני שהיא מן התורה. וכתב עוד (סימן רט סעיף ג): כל הברכות אם נסתפק אם בירך אם לאו, אינו מברך לא בתחילה ולא בסוף, חוץ מברכת המזון מפני שהיא של תורה. ע"כ. ואילו סבר שברכת מעין שלש מהתורה היה צריך להזכירה גם כן. והביאור בזה על פי הכלל שכתב מהר"ם בן חביב (גט פשוט בכללים כלל א) ועוד אחרונים, שכאשר הפוסקים נחלקו בספרים ולא ראו זה את זה, אפשר שהרבים היו מודים למועטים. ואם כן מה שמרחן כתב בהקדמתו ללכת אחר הרוב, זו הנהגה בעלמא ולא מדין תורה, וכאן לחומר איסור ברכה לבטלה מרחן חשש למיעוט שברכת מעין שלש מדרבנן, ובפרט שכן דעת רבינו הרמב"ם, וספק ברכות להקל.

עלה ונסתפק

ה. באחד השיעורים הקודמים אמרנו שיש לכאורה שבע נפקא מינה אם ברכת מעין שלש מהתורה או מדרבנן, והראשונה במי שאכל עוגה או שבעת המינים ושבע, והוא מסתפק אם בירך מעין שלש או לא, כגון שקיבל טלפון ובלבלו לו את המוח, ואינו זוכר אם בירך, אם נאמר שמעין שלש מהתורה, יחזור ויברך, שספק דאורייתא לחומרא, ואם נאמר שהיא מדרבנן, לא יברך, שספק דרבנן לקולא. ומרחן השלחן ערוך הכריע כדעת הרמב"ם ומיעוט הראשונים, שאין לחזור ולברך, כי לשיטתם ברכת מעין שלש מדרבנן, ומי שיחזור לברך יעשה ברכה לבטלה, וספק ברכות להקל. וכל שכן כשאכל כזית עוגה או שבעת המינים ולא שבע, שספק ברכות להקל.

כמה נפקא מינה

ו. עוד נפקא מינה בדין ברכת מעין שלש, אם צריך לשבת בזמן הברכה או לא, ולכאורה זה תלוי אם מעין שלש מהתורה או מדרבנן. וכן מי שאכל עוגה וירד לרכב לנסוע לכולל, ונזכר שלא בירך ברכה אחרונה, האם צריך לעלות במדרגות ולשוב לביתו ולברך שם, או שלא צריך. וכן מי שמברך מעין שלש, ושומע קדיש או קדושה, האם יפסיק ויענה או לא, בדרך כלל בברכה ארוכה מפסיקים לקדיש וקדושה, אבל בברכת המזון שהיא דאורייתא לא מפסיקים, ותלוי אם ברכת מעין שלש מהתורה או מדרבנן. וכן מי שמברך מעין שלש, ונכנס חכם או זקן לארבע אמותיו, אם צריך לעמוד לפניו. וכן אם יש מעלה ללבוש כובע וחליפה, כמו בברכת המזון, או לא.

מעין שלש ואשר יצר

ז. וכן מי שאכל והתחייב בברכת מעין שלש, ואחר כך נכנס לבית הכסא והתחייב בברכת אשר יצר, איזו מהן יקדים, אם ברכת מעין שלש מדאורייתא יקדים אותה לברכת אשר יצר שהיא מדרבנן, ואם שתיהן מדרבנן מה שירצה יקדים. דין זה תלוי במחלוקת האחרונים, האם תמיד צריך להקדים מצוה דאורייתא לדרבנן. למשל אם יש לפניו מצות ספירת העומר שהיא בזמן הזה מדרבנן, וכדעת התוספות (מנחות שם, ד"ה זכר)

⁴ לא כמו שכתבו כמה אחרוני זמננו שאוהבים להמציא ולחלוק על מרחן זצ"ל בקלות, לא ישבו על הסוגיא, וסתם מוציאים קיצורים וכתבים שספירת העומר מדאורייתא וצריך לומר בלשם יחוד מצות "עשה". וזהו נגד בית יוסף מפורש. אין איסור לחלוק, אין כאן ענין של כבוד, אבל לפחות יחלוק עם שכל.

⁵ ראשי תיבות "ציון לנפש חיה", זה ספר על הש"ס, חיברו הגאון רבי יחזקאל לנדא, וקרא לספר על שם אמו חיה, וכן חיבר שו"ת "נודע ביהודה" על שם אביו ר' יהודה, וקיים בזה מצות כיבוד אב ואם, "מכבדו בחייו מכבדו במוותו" (קידושין לא:).

⁶ זה ספר נפלא, מי שרוצה לדעת איך מרחן למד בצעירותו, למד הרבה מהר"ץ חיות, מהר"ם שיף, מהרש"א, מהר"ם, ופני יהושע. ורק אחר כך הוסיף נתיבות המשפט וקצות החושן וכו'.

⁷ היה גאון עולם, פלפולן גדול, על החקרי לב היו אומרים שהוא "שאגת אריה" של הספרדים. מרחן מצעירותו היה בקי בשאגת אריה ישר והפוך, ובספרו שו"ת חזון עובדיה על פסח, הזכירו הרבה ופלפל בדבריו. בחורים צעירים צריכים ללמוד

והרא"ש (סוף פסחים) ועוד ראשונים ומרחן השלחן ערוך (סימן תפט סעיף ב, ד, ה),⁴ או מצות נר חנוכה, ועוד לא התפלל ערבית וקרא קריאת שמע, יקדים להתפלל ערבית שהיא תדירה, ולקרא קריאת שמע שהיא מדאורייתא, ואחר כך יספור את העומר או ידליק נר חנוכה. וכן אם אכל לחם ושבע והתחייב בברכת המזון מהתורה, ולאחר מכן התחייב גם בברכת אשר יצר, כתב הצ"ח⁵ (ברכות נא): שיש להקדים את המצוה שהיא מהתורה, וכן כתבו הפני יהושע⁶ והגהות מצפה איתן (שם), והחתם סופר (פסחים קב:), וטהרת המים (מע' ק אות נו).

שמא ישכח

ח. אמנם השאגת אריה⁷ (סימן כב) סבר שאין צורך להקדים מצוה דאורייתא למצוה דרבנן, כי דין קדימה נאמר רק כאשר המצוות שוות בדרגתם, שתיהן מהתורה או שתיהן מדרבנן, אבל אם אחת מהתורה ואחת מדרבנן איזו שירצה יקדים. אבל למעשה אנחנו פוסקים כדעת רוב האחרונים, שיש להקדים את המצוה מדאורייתא למצוה מדרבנן. ולפי זה ברכת מעין שלש שלרוב הראשונים היא מן התורה, כיון שאין כאן חשש ברכה לבטלה, יש לחוש להם ולהקדימה לברכת אשר יצר. ואם חושש שישכח לברך אשר יצר, יעשה לעצמו סימן כגון שיעביר את השעון ליד השניה, ואם אין לו שעון - כמו מרחן זצ"ל שעד גיל 31 לא היה לו שעון, ישב ולמד יומם ולילה בלי שעון - או שבכל זאת חושש שישכח, יקדים לברך אשר יצר⁸ ולאחר מכן יברך מעין שלש, ויסמוך בזה על הסוברים שברכת מעין שלש מדרבנן, או על השאגת אריה הנ"ל, או על רבי חיים פלאגי דלהלן.

נפשות ואשר יצר

ט. הגאון רבי חיים פלאגי בספרו רוח חיים (סימן ז סק"א), כתב בדין מי שנתחייב בברכת בורא נפשות, ולאחר מכן נתחייב בברכת אשר יצר, שיקדים את ברכת אשר יצר ואחר כך יברך נפשות, משום שכבר הסיח דעתו מנפשות, ויברך אשר יצר שהיא סמוכה ממש. והוסיף, כל שכן אם אכל משבעת המינים, שכתב מרחן השלחן ערוך (סימן קפד סעיף ג) שיש אומרים שטעונים ברכה אחרונה במקומם - אמנם מרחן שם פסק שחזור למקומו רק על חמשת מיני דגן - שברכת אשר יצר קודמת מפני שנתחייב בה עתה, ואילו ברכה מעין שלש לא חל חיובה עד שיחזור למקום שאכל. עד כאן דבריו. ולגבי הקדמת אשר יצר לנפשות יש לצרף דעת הפוסקים - מהם רש"י בספר הפרדס הגדול (סימן עח) ואביו של הריטב"א (בחי'דושי' לברכות לה). והגאון מוילנא (בהגהותיו לירושלמי ברכות פ"ו ריש ה"ד) - שברכת בורא נפשות רשות, ולא היו מברכים ברכה זו בזמן המשנה אלא רק בזמן הגמרא, ואמנם להלכה ודאי שמי שאכל תפוז או תפוח עץ או אגס וכדומה בשיעור כזית צריך לברך נפשות, אבל ראוי לצרף סברתם כדי להקדים ברכת אשר יצר שהיא חובה, לברכת נפשות.

מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה

י. גם בספר מגן גיבורים (סימן ז סק"ד) מבואר, שמאחר שהוא צריך לחזור למקומו לברך ברכת מעין שלש, עליו לברך מיד אשר יצר, מדין אין מעבירין על המצוות. ושם הביאו ראייה מתשובת הרדב"ז (ח"ד סימן ג) בדין אדם שנגזר למאסר ששה חדשים - כגון שהשתתף בהפגנה⁹, לא שמע

בספר שאגת אריה, וגם בספר תורת חסד מלובלין, תמיד מרחן היה אומר שהמחבר כתב עם שכל ישר, והיה מדרבן אותנו ללמוד בספרים האלה.

⁸ מעיקר הדין יכול לברך אשר יצר תוך כדי שמנגב ידיו, למרות שאין לעשות שום מלאכה בשעה שמברך (ש"ע ס"ס קפג, ס" קצא ס"ג), אבל יש אומרים שזה בדברים דאורייתא ולא מדרבנן, ובפרט שהניגוב הוא חלק מהמצוה. וצריך להתרגל לברך אשר יצר מיד.

⁹ אין דרכנו לעשות הפגנות. לפני מעל ששים שנה מרחן זצ"ל היה מוסר שיעורים בבית הכנסת 'אהל רחל' לעדת הפרסים, ובשכונת שמואל הנביא - אז היתה סמוך לגבול - היו עושים הפגנות, ושבת אחת הגיעו אוטובוסים של 'השומר הצעיר', ונתנו מכות רצח להרדים האשכנזים. היום אומרים שיש הסתה, אבל מי שזוכר אז היה יותר גרוע. וכולם ברחו לבית כנסת אהל רחל, עוד ועוד היו נדחפים פנימה, 'מחוץ תשכל חרב ומחדרים תורה', לשוטרים היה דרך ארץ ולא נכנסו לבית הכנסת. כשלמדנו בישיבת חברון - היתה בגאולה, לא בגבעת מרדכי - לפני מעל חמשים שנה, היו הפגנות על 'עצורי ארוס', אנחנו היינו יושבים ולומדים בית המדרש בשתיים עשרה בלילה, לפתע התפרצו שוטרים לבית המדרש והתחילו

ישיבה בברכה רביעית

יג. המשנה ברורה (סימן קפג ס"ק לא) כותב שצריך לשבת בברכת המזון גם בברכה רביעית, שלא יבואו לזלזל בה. יש כאלה שאין להם סבלנות ואחר "בונה ירושלים" קמים והולכים לעבודה או לכולל, וממשיכים לברך ברכה רביעית בדרך, אבל המשנה ברורה כתב שלא לעשות כן, כי מחר מחתריים יזלזל בברכה רביעית ולא יברך אותה כלל.

אם חוזר על ברכה רביעית

יד. כיוצא בזה דנו הפוסקים בדיון מי שאכל לחם ושבע, והוא מסתפק אם בירך ברכת המזון. זה קצת מוזר שלא זוכר, הרי זו מצוה דאורייתא, והיא ברכה ארוכה, וכי גם דברים אחרים שחשובים לו הוא שוכח? אבל נדון לכך זכות שיש לו טרדות ושכח. הדיון הוא שחוזר לברך מספק, ספק דאורייתא לחומרא, וכמבואר בירושלמי ברכות (בדף הראשון בעמוד השני). השאלה אם חוזר גם על ברכה רביעית "הטוב והמטיב" שהיא תקנת חז"ל כנגד הרוגי ביתר שלא הסיריחו וניתנו לקבורה (ברכות מה:), ויש מקום לומר שיחזור, כדי שלא יבואו לזלזל בה. ואכן כך כתב המגן אברהם (סימן קפד סק"ז) בשם מהר"ש חיון (בשו"ת בני שמואל סימן מב). וכך מבואר כבר בספר האשכול (ח"א סימן יח עמ' מא) לרבינו אברהם חמיו של הראב"ד.

ספק ברכות לחק

טו. אולם הרמב"ן (שבת כג.) כתב, כל שהברכה עצמה היא מצוה כגון תפלה, חוזר, אבל המסופק בשאר ברכות, או בברכת הטוב והמטיב של ברכת המזון, אינו חוזר מספק. היה מי שפירש בדברי הרמב"ן שדיבר באופן שביירך ברכת המזון ונתנמנם ולא זכר אם בירך ברכה רביעית, על זה אמר שלא חוזר. אבל נראה שדיבר על המסופק אם בירך בכלל ברכת המזון ולא רק אם בירך ברכה רביעית, דזיל בתר טעמא שברכה רביעית היא מדרבנן. וכן כתבו הבן איש חי (פרשת חוקת סעיף ט), כף החיים (סי' קפד ס"ק טו), ספר זכרונות אליהו מני (מערכת מ אות ח), שו"ת פני יצחק (ח"א אות עא) ועוד אחרונים, שלא יחזור לברך ברכה רביעית.

דעת האור לציון חלק א'

טז. האור לציון חלק א' (סי' ז עמוד לא ד"ה ולפי) כתב, שהמסופק בברכת המזון ישוב לברך גם ברכה רביעית. כנראה בגלל שהיה אוהב מאד את המגן אברהם 'גדול האחרונים' הלך אחריו בהרבה מקומות. ונימק שאם פסקנו למסופק שלא בירך ברכת המזון מכוח ספק דאורייתא לחומרא, נמצא שגם ברכה רביעית לא בירך וצריך לחזור גם עליה. אולם בילקוט יוסף (ח"י עמ' רפב) הבאנו את דברי הרמב"ן ועוד אחרונים שחולקים, ויש לחוש לספק

תמהו עליו, פלא פלאים, איפה שמענו שרופא ירפא סומא? [א.ה. ע' בגיטין כג ע"א "סומא ונתפתח"] אבל היום מבינים את זה.

היה בחור אחד מיישבת פורת יוסף שניסה לפתוח מנעול של ארון עם סכין, והברזל עף לתוך העין שלו ושבד לו את הקרנית. הוא הלך לחכם בן ציון, ושלח אותו אלי, ומיד טלפנתי לרב דוד עוזרי מני יורק, ואמר שהבחר יגיע אליו מיד במטוס. באותו יום קנה כרטיס טיסה, טס לאמריקה ועשו לו השתלת קרנית ועינו ניצלה. היום ב"ה אותו בחור ראש ישיבה ומזכה את הרבים.

למעשה כולם מודים שמוטר לקחת קרנית של גוי, ולגבי קרנית של יהודי, חכם בן ציון אבא שאול בספרו אור לציון ח"א (י"ד ס"י כח) כתב לאסור, ומרן ביביע אומר שם הביא את דבריו במלואם, והשיב על כל טענותיו, והעלה להתיר.

¹⁰ בזמננו בבתי הסוהר יש ספרי תורה ויש ספריה ויש הכל. באחת הפעמים שהגעתי לבית הסוהר, לא בשבילי ח"י... הלכתי לתת שיעור, וראיתי שיש להם ספריה טובה מאד, אמרתי לאסור אחד תנצל את הזמן ותחבר ספר, נתתי לו רעיון על מה לכתוב, והוא שמע בקולי וכשהשתחרר מביית הסוהר בא ותלמדו בידי, וביקש הסכמה. בבית הסוהר יש גם את כל הילקוט יוסף, פעם הבאתי כמה כרכים של ילקוט יוסף, ובדקו דף אחר דף שאין שם סמים... יש שם סם של תורה!

¹¹ לא התביישתי לחזור בי, כך היא דרכה של תורה, שאדם מודה על האמת וחוזר בו מידי פעם, לא כל שני וחמישי, איזה חכם זה... היה איזה חכם אחד - מותר לומר את שמו אבל אני מחמיר ולא אומר - שמעולם לא חזר בו, כמה שהייתי כותב לו מכתבים ומביא לו ראיות, שום דבר. וכי זו דרכה של תורה?!

¹² מי שנמצא בטיול ואכל בעמידה - זה לא בריא כמבואר בגמרא (גיטין ע.) וברמב"ם (פ"ד מדעות ה"ג) - כשבא לברך ברכת המזון יושב, ואם אין לו כסא ישב על אבן, כמו תיקון חצות... ויברך [א.ה. ויש לחלק בין מטייל להנאותו, למי"ש בש"ע שם סעי' יא ובמ"ב שם ס"ק לו גבי הולך בדרך שממהר להגיע למחוז חפצו. ע"ש].

למרן שהיה נגד הפגנות, או שלא שמע את השיעור הזה, או שעבר שם לתומו ולפתע השפריצו עליו ריח רע ונתפס - ושר בית הסוהר אמר לו שיבחר יום אחד לצאת, באיזה יום יבחר? והשיב הרדב"ז שלא ימתין ליום הכיפורים שיש בו הרבה תפלות ו"ג מידות, או לפורים שיש בו הרבה מצוות, אלא יצא מיד לקיים את המצוה הראשונה שתזדמן לידו, כגון להתפלל בציבור, או ביום שני וחמישי לשמוע קריאה בתורה¹⁰, כי אין מעבירים על המצוות, ומצוה הבאה לידך אל תחמיצנה. החכם צבי (סימן קו) דן בדברי הרדב"ז, ומרן זצ"ל הביאו בספריו (יב"א ח"ב ח"א ח"א ר"ס לד, ח"י ח"א ח"א ח"י נה ח"ב אות ל, ח"א ר"ס פא, שו"ת חו"ע ס"ב אות ד בהע', יח"ד ח"ו ס"י רח אות ב, מא"י פסחים קה. יומא לד.) ופלפל בדבריו. ולכאורה לפי דברי הרדב"ז, אדם שיצא מבית הכסא לא ידחה את החיוב של ברכת אשר יצר, אלא יברך מיד, ולאחר מכן יברך מעין שלש.

הדר הוא לכל חסידיו

יא. בילקוט יוסף (ח"י עמ' תעז) שיצא לאור לפני מעל שלשים שנה, כתבנו שיברך אשר יצר ולאחר מכן מעין שלש, על פי דברי האחרונים. אבל אחר כמה שנים מרן זצ"ל בהליכות עולם (ח"א עמ' מב) ובשו"ת יביע אומר (ח"ה ח"א ח"א סימן כג אות ד) כתב להקדים מעין שלש לברכת אשר יצר, כי לרוב הראשונים מעין שלש מדאורייתא. ומתחילה חשבנו ללכת אחר דעת מרן השלחן ערוך שברכת מעין שלש מדרבנן, אבל יש לומר שכל מה שפסק שהיא מדרבנן זהו שלא יחזור מספק, משום חשש ברכה לבטלה, אבל כאשר לא שייך חשש זה, יש להחשיבה כשל תורה. אין לנו רוח הקודש לדעת מה מרן יפסוק, בפרט שלפני הוצאת הספר לאור עבר איתנו על כולו והסכים לכל ההלכות. ואחר שמרן כתב להקדים מעין שלש לאשר יצר, כך כתבנו בילקוט יוסף מהדורה חדשה (ח"א מהדו"ת תשס"ז, עמ' תכג), ומשנה אחרונה עיקר¹¹. לסיכום, אם יש לפנינו מעין שלש ואשר יצר, יקדים לברך מעין שלש, ואם יש לפנינו נפשות ואשר יצר, יקדים לברך אשר יצר.

ישיבה בברכת המזון

יב. נפקא מינה נוספת, האם צריך לברך ברכת מעין שלש בישיבה. לגבי ברכת המזון מבואר בגמרא ברכות (נא:) הלכתא יושב ומברך, והתוספות (שם ד"ה והלכתא) כתבו מפי רבי משה אלברט שזה נלמד מהפסוק "ושבעת" - "ושב עת", כלומר שצריך לשבת בזמן ברכת המזון, ולפי שברכת המזון דאורייתא החמירו בה להיות יושב ומברך. וכך כתבו המרדכי (פ"ו דברכות סימן קפד) ותלמידי רבינו יונה (ס"פ דברכות). וכן פסקו הטור והשלחן ערוך (סימן קפג סעיף ט)¹². וכתב הרמב"ם (פ"ד מהלכות ברכות ה"א) שבדיעבד אם בירך כשהוא עומד או מהלך יצא. וכתב הערוך השלחן (סימן קפג סעיף ח) שלא קיים מצוה מן המובחר, ומכל מקום יצא ידי חובתו ואינו חוזר ומברך.

לתת מכות... למה באתם לתונן ביתנו?! אבל לשוטרים באהל רחל היה דרך ארץ ולא נכנסו. הרב היה נגד ההפגנות הללו, זה רק מלבה שנאה, אנחנו רוצים לקרב את החילונים, שיחזרו בתשובה שלמה, וכמו שעושים סמינר ערכים. הרב היה מסכים רק לעשות עצרת מחאה, וכמו בזמנו שבאמצע כביש רמות רצו לקחת מגרשים גדולים ולעשות בהם אצטדיונים, והרב אמר תעשו "עצרת" ואני אבוא. ועשו עצרת ושיתפו את כולם, העדה החרדית, הרבנות הראשית, ולמרות שמרן היה אז רב ראשי, לא פחד, לא היה אז את השופט שהוא שיעשה לו דו"ח...

רק פעם אחת לפני כחמישים וחמש שנה הספרדים עשו הפגנה, היינו אז בתלמוד תורה, והפגינו ליד בית כנסת מנחת יהודה במחנה יהודה, וההפגנה הייתה על ניתוחי מתים, שם מרן השתתף יחד עם הרב יהודה צדקה והרב שברון. אבל בדרך כלל מרן היה נגד הפגנות, כי זה מעורר שנאה, וגם זה טורח ציבור, סוגרים את כל רחוב בר אילן, ואנשים רוצים להגיע לביתם או למקום אחר ומתעכבים בדרך, וגם זה חילול ה', מצלמים ומפרסמים בכל העולם, בשביל מה, וכי חסר הסתה שצריך להוסיף עוד?! אם רוצים יעשו עצרת תפלה והתעוררות.

לגבי ניתוחי מתים, יש פעמים שהפוסקים מתירים, כגון לגבי השתלת קרנית, מרן בשו"ת יביע אומר ח"ג (ח"ד ס"י כ-כג) דן בזה שלוקחים קרנית - זה לא החום או הכחול שבעין, אלא השחור הקטן שבמרכז בעין - של מת, כמה שעות אחר שאדם נפטר העין עדיין מתפקדת, ומשתלים אותה בעין של אדם שהתעוור - לעיוור מלידה זה לא יעזור - וחוזר לראות.

המודבי (מגילה סימן תשצח) - אחד הראשונים לפני כ-700 שנה, הוא ואשתו וחמשת ילדיו נהרגו בפרעות שהיו בגרמניה - כותב, סומא מקדש בליל שבת ומוציא את בני ביתו ידי חובה. ואף שמהתורה הוא פטור ממצוות ורק מדרבנן חייב, כיון שיכול לבוא רופא ולהחזיר מאור עיניו, גם בעודו סומא יכול להוציאם ידי חובה, כי "כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו" (קידושין כה. ועוד). והאחרונים במשך הדורות

ברכות להקל¹³. ודחינו נימוקו של האור לציון, שהרי המסופק אם בירך ברכת המזון, גם אחר שפסקנו לו לשוב ולברך, עדיין תורת ספק עליו, ורק על שלשת הברכות הראשונות שייך לומר ספק דאורייתא לחומרא, ולא על הברכה הרביעית שהיא מדרבנן, ושב ואל תעשה עדיף. גם התפלאתי על חכם בן ציון שבדרך כלל היה הולך אחר הבן איש חי, חמיו רבי יוסף שראבני היה דבק בבן איש חי, ומבחינתם לא היה מושג שבן איש חי טעה, וכעסו על מרן זצ"ל למה פרץ דרך שלא כדעתו. אבל מרן לא חלק סתם, אלא קיים את פסקי מרן השלחן ערוך וגדולי האחרונים הפשטנים. ופלא שכאן חכם בן ציון עזב את הבן איש חי והקפ החיים ועוד, ופסק לחזור מספק על ברכה רביעית.

דעת האור לציון חלק ב'

יז. והנה בשו"ת אור לציון חלק ב' (עמ' קי אות ד) - שיצא לאור בשנת תשנ"ג - חזר בו, ופסק שהמסופק אם בירך ברכת המזון, חוזר על שלש ברכות ראשונות, אבל על ברכת הטוב והמטיב אינו חוזר. חיפשתי בהערות למטה אם ציינו שחזר בו ממה שכתב בחלק א', וראיתי שלא ציינו, וחבל, מה יש להתבייש בזה? טוב עשה שחזר בו, ואולי חזר בו בגלל שראה מה שכתבנו בילקוט יוסף שיצא לאור בשנת תשנ"א. כל זה כשיש חשש ברכה לבטלה, אבל לגבי ישיבה בברכה רביעית, אף שמעיקר הדין לא היה חייב לשבת כיון שהיא מדרבנן, כתב המשנה ברורה שישב, שלא יבוא לזלזל בה¹⁴.

ישיבה בברכת מעין שלש

יח. לפי מה שכתבו התוספות וסיעתם שיש לשבת בברכת המזון מפני שהיא מדאורייתא, יש לדון בברכת מעין שלש, שאם היא מן התורה צריך לשבת, ואם מדרבנן צריך לעמוד. הפלא שהרמב"ם (פ"ד מהלכות ברכות ה"א) כתב: ולתחילה לא יברך ברכת המזון ולא ברכה שמעין שלש אלא כשהוא יושב. וגם מרן השלחן ערוך (סימן קפג סעיף י) כתב: יש אומרים שגם ברכת מעין שלש צריך לאמרה מיושב. וכתב החיד"א בכמה מקומות (ברכ"י או"ח ס' תערב סק"א, מחב"ד יו"ד ס' פג ס"ק טז ועוד), שדרכו של מרן, שדין מחודש שלא התפרש בשאר פוסקים, הביאו בלשון יש מי שאומר, אף שסובר כמותו. והלא לדעת הרמב"ם ומרן בעקבותיו ברכת מעין שלש היא מדרבנן, ומדוע כתבו שיברך אותה בישיבה?

שני תירוצים

יט. בגמרא פסחים (קח). דנו באלו כוסות צריך הסיבה, אם שתי כוסות הראשונות או האחרונות, ומסיקה הגמרא, הלכך אידי ואידי בעי הסיבה. וכך אנחנו עושים, מסבים בכל ארבעת הכוסות. ושאל הר"ן שם, גם ארבע

¹³ בזמנו הראו לחכם בן ציון מה שכתבנו בילקוט יוסף, הזכרנו אותו וכתבנו בכבוד שיש להעיר "לכאורה". מרן זצ"ל היה מגיה את הילקוט יוסף, ופעם אמר לי, למה אתה כותב "לכאורה"? אתה צודק! לקח עט ומחק את המילה לכאורה. **לפעמים** צריך לחלוק בלשון תקיפה, יש תשובת החות יאיר (סימן קנב) - היה לפני מעל 300 שנה - שהחפץ חיים אהב והעתיק את כולה בסוף ספר חפץ חיים, וצ"ן ליה בסוף הפתיחה לספר. החות יאיר נשאל, איך מצינו לפעמים קנטורים וזלזולים בש"ס, למשל, בגמרא (יבמות כד: צא. קט: ב"ק מז: סה. סז: בבורות כג: נדה ס.) אמר רב ששת, אמינא, כי ניים ושכיב רב אמר להאי שמענתא - אומר אני, שכאשר נמנם ושכב רב אמר דברים אלו. איך אמורא קדוש אמר כך, הלא דברי חכמים נבחת נשמעים (קהלת ט, יז), יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך (אבות פ"ב מ"י), המלכין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא (ב"מ נט. סנהדרין צט. קז). צריך להבין גם את הלשונות החריפים שכתב הראב"ד כלפי הרמב"ם, "לא היה ולא נברא", "לא שמענו דבר זה מעולם", "שקר דברי", וכתב בספר שלשלת הקבלה (ירושלים תשכ"ב עמ' צו) שהראב"ד לא השיגו כאהב ומבקש דעתו, אלא כאויב. והלא ראשונים כמלאכים, ולא יתכן שהראב"ד יכתוב בן על הרמב"ם מתוך זלזול חלילה. אלא ידע הראב"ד שאם יכתוב בעדינות אף אחד לא ישמע לו כנגד דברי הרמב"ם, ורק אם יכתוב בתוקף יחושו לסברתו. וכתב החות יאיר, שמותר לרב להוכיח לתלמידו - או גדול הדור שמנחה את הדור - בדברים קשים, כדי לזרום שיעיניו וישגיחו וישמרו מן הטעות והשגיאה (הובא בחפץ חיים במ"ה כלל ד ס"ק ו). כדאי לראות תשובת החות יאיר פנינים. וכבר כתב הרמב"ם (פ"ו מהלכות דעות הלכה ח) שצריך להיזהר שלא לבייש את חברו בדברים שבין אדם לחברו, אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר מכלימים אותו ברבים, ומפרסמים חטאו, ומחריפים אותו בפניו, ומביאים ומקללים אותו עד שיחזור למוטב, כמו שעשו כל הנביאים בישראל. ע"כ.

כוסות וגם הסיבה מדרבנן, ומדוע הגמרא אמרה שצריכים להסב בכל הכוסות ולא אומרים ספק דרבנן לקולא? ומיישב, שכל דבר שאין בו טירחא יתירה לא אומרים בו ספק דרבנן לקולא, לא צריך להסב ולשכב תשעים מעלות, מספיק להטות קצת על צידו, כמו שמרן זצ"ל היה עושה, ולכן יסב בכל הכוסות. וגם בנידון שלנו, אין טרחה רבה לשבת בברכת מעין שלש, ולכן אין לומר בזה ספק דרבנן לקולא. ועוד יש ליישב, שברכת מעין שלש היא כעין ברכת המזון שיש בה שלש ברכות, וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, וכמו שבברכת המזון צריך לשבת, הוא הדין בברכת מעין שלש. רואים שמקושיא לא מתים, אמרנו קושיא, והבאנו עליה שני תירוצים יפים. להלכה, יש לברך ברכת מעין שלש בישיבה, כמו שפסקו הרמב"ם ומרן, ובדיעבד כשאין לו אפשרות לשבת כגון שנמצא באוטובוס צפוף¹⁵, יברך בעמידה.

עניית קדיש וקדושה

כ. נפקא מינה נוספת, אם עונים על קדיש וקדושה באמצע ברכת מעין שלש. במשנה ברכות¹⁶ (ג): בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב, ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. אלו הם בין הפרקים, בין ברכה ראשונה לשניה, בין שניה לשמע, בין שמע לוהיה אם שמוע, בין והיה אם שמוע לויאמר. מרן בשלחן ערוך (סימן סו סעיף א) פסק כרבי יהודה בזו הלשון: בין הפרקים, שואל בשלום אדם נכבד - שלוחא דרבנן, לא סתם חבר כנסת... או גביר מכובד שמחזיק ישיבות - ומשיב שלום לכל אדם, ובאמצע, שואל בשלום מי שהוא ירא ממנו כגון אביו או רבו, או מי שהוא גדול ממנו בחכמה, וכל שכן מלך או אנס, ומשיב שלום לאדם נכבד ואפילו באמצע הפסוק, חוץ מפסוק שמע ישראל וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שלא יפסיק בהם כלל, אם לא מפני מי שירא שמא יהרגנו. עכ"ל. בזמננו כשההורים רואים שבנם עסוק בקריאת שמע, הם מוחלים ולא מקפידים אם לא שואל בשלום, ולכן לא יפסיק.

והלא דברים קל וחומר

כא. הרא"ש (פ"ב דברכות סימן ה) למד שאם באמצע קריאת שמע מפסיק לשאול בשלום רבו ואביו ואמו, קל וחומר שיפסיק לקדיש וקדושה. וכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן סו סעיף ג). וכתבו האחרונים שיענה לקדיש חמשה אמונים ראשונים בלבד, אבל על "תתקבל", "על ישראל", "יהא שלמא", לא יענה, כיון שאינם מעיקר הדין. ואמרו יהא שמיה רבה יענה עד יתברך. ולקדושה יענה רק 'קדוש' ו'ברוך'. ובשיעור הבא נמשיך.

¹⁴ מרן זצ"ל היה יושב בכל ברכת המזון כולל הרחמן, עד "עושה שלום" (ע"כ ה"ח סי' קצא סק"ה). אני זוכר לפני כששים שנה בתקופה מסוימת, אחר שהיה אומר "וכל טוב" ומסיים ברכה רביעית, היה קם לספריה וממשיך 'הרחמן' בדרך, כל ראשו היה תפוס בלימוד. אבל בדרך כלל היה אומר כל ברכת המזון עד "עושה שלום" בישיבה.

¹⁵ האוכל באוטובוס, אם הוא בדרכו לכולל וצריך להתחיל ללמוד בשעה תשע בבוקר, יכול לשבת במקומו ולאכול, אבל אם הוא עומד - בדרך כלל אצל החרדים האוטובוסים מלאים והרבה עומדים, כמו 'אשם תלוי'... לא מתאים שיאכל מול כולם. בגמרא (קידושין מ"ב) אמרו, האוכל בשוק פסול לעדות. פעם כשנסעתי ברכב ראיתי דרך החלון שר בממשלה עם כיפה, הולך ברחוב ונוגס בפיתה פלאפל, אמרתי, השר הזה פסול לעדות!...

כשרוצה לברך מעין שלש באוטובוס, ואף אחד לא מפנה לו את המקום לשבת כדי לברך, בדיעבד יברך בעמידה. וכן אם זקן עולה לאוטובוס, מהדין היה מקום לומר שיעמוד לפניו ויחזור לשבת, ואינו צריך לפנות לו את המקום, למה איחר לאוטובוס, וכי בגללו צריך לעמוד מעיר לעיר? אבל זה לא נראה טוב, הזקן עומד ולצידו צעיר יושב, וגם יש לחוש בזה לחילול ה', לכן יקום ויפנה לו את המקום.

¹⁶ כולם התחילו ללמוד מסכת ברכות, מי שלא למד יתחיל הלילה ללמוד... לפני מעל ששים שנה מרן זצ"ל היה מוסר שיעור בחצר ברחוב אלקנה, והיו באים לשם לתלמידי חכמים חשובים, חכם אפרים לניאדו ואחיו אליהו, ר' דניאל ענתבי, חכם יצחק אבא שאול, ועוד, והרב ישב ולמד יחד אתם מסכת ברכות, וגם אחי חכם יעקב ע"ה היה משתתף אתם בשיעור, תענוג! אני הייתי ילד קטן, ורק לראות את המעמד הזה מאד השפיע.